

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

V.

A világtársadalom élete ma már elképzelhetetlen a média nélkül. A korábbi korszakokban az ember nem létezhetett a fegyverek használata nélkül, később a gépek vagy az elektromosság segítségével, ma viszont nem létezhet a média nélkül. A veszély abban rejlik, hogy a média, amely hatalommá vált, már nem elégszik meg azzal, hogy kizárólag információt közvetítsen. Nagyravágyóbb célt tűzött ki maga elé: a valóságot kezdi alakítani. Egyre gyakrabban fogadunk el olyan képet a világról, amelyet a televízió közvetít számunkra, s nem olyannak látjuk, amilyen valójában. A televízió révén a mesék világában élünk.

(*Plemienna planeta*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wiesław Kot, „Wprost” 1997, nr 52.)

Az a történelem, amelyet a televízióból ismerünk, nem a létünkhöz kapcsolódva, hanem képzeletünkben jön létre. Csak elképzeljük a történelmet, igaz, valóságos összetevők alapján, amelyeknek egymáshoz való viszonya azonban tőlünk függ. Attól függően, hogy miként rendezzük el ezeket az összetevőket, valóságközeli vagy a valóságtól egészen távolálló képet kapunk. A világ fabularizálásának egyik formájáról van itt szó.

(*Zawód: dziennikarz*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A televíziós képnek óriási a szerepe. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a kép nem ébreszt gondolatokat, csupán érzelmeinkre hat.

(uo.)

Milyen gyakran találkozunk azzal, hogy az emberek azonosítják a „látni” fogalmát az „érteni” fogalmával! Halljuk például, hogy két személy vitatkozik. Az egyik ezt mondja a másiknak: Kedvesem, nincs igazad. Amit mondasz, nem felel a valóságot! A másik erre így felel: Hogyhogy nincs igazam? Hiszen saját szememmel láttam a tévében!

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, egy 1988-ban Stockholmban elhangzott előadásból [utánközlés in:] *Lapidarium IV*, Warszawa 2000.)

Ha a világot a médián keresztül szemléljük, csupán a következményeket, az események felszínét ismerjük meg, s ha nem ismerjük a kiváltó okokat, nem vagyunk képesek megfelelően értelmezni az eseményeket. Ugyanakkor a médiának nem áll módjában mindent részletesen megmagyarázni, ezért szelektálásra, válogatásra kényszerül. Az információ továbbításának alapelve a rövidítés. Amikor legutóbb az Egyesült Államokban néztem néhány órán át a televíziót, olyan benyomásom támadt, hogy három órányi információs szecska után újra a kiindulási ponton vagyok. Az egymást követő hírek kölcsönösen érvénytelenítették egymást, minthogy ellentétes és egymással semmilyen kapcsolatban nem lévő információkat közöltek. A hagyományos sajtóban az újságíró felelősséget vállalt azért, amit leírt, a neve volt erre a garancia. Az a hír azonban, amelyet a CNN csatornáján látunk, annyi kézen ment keresztül, annyi változtatáson esett át, hogy végeredményben névtelen képet látunk. Nem áll már mögötte semmiféle konkrét személy, felelősség, szakmai tisztesség.

(Plemienna planeta, 1. fentebb!)

A félreértések gyakran abból adódnak, hogy a média világában azért, amit végül a nézők milliói látnak, a közlegényt, vagyis a riportert teszik felelőssé. Előfordulhat, hogy ez a közlegény hatalmas anyagot gyűjt össze, amely aztán különféle szerkesztők tucajtainak kezén megy át, s a néhány órányi filmanyagból negyven másodpercnyi kerül adásba! A gyakorlatból ismerem ezt, és tudom, hogy a riporterek munkája mennyire valóságghú, objektív módon jut el a nézőkhöz.

Brit riporter kollégám, Philip Knightley írt egy könyvet a haditudósítókról *The First Casualty – Az első áldozat* – címmel. Mi lehet a háború első áldozata? Az igazság. A szerző áttekintette a háborús eseményeket a krími háborútól, vagyis a XIX. század közepétől kezdve egészen a vietnami háborúig bezárólag, és összevetette mindezt azzal, amit ezen eseményekről az angol sajtó írt. Két eltérő képet kapott: az igazi, történelmi képet és egy ettől teljesen eltérőt, azt, amelyet a sajtó ábrázolt.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

A XXI. század történésze számára a mi XX. századunkra vonatkozó tudás elsődleges forrásai a tévék archívumai, a sok millió kilométert kitevő filmszalagok lesznek. Ugyanakkor tudjuk, hogy a televízióban a történelem maximálisan szelektált, dramatizált változatát kapjuk. A kamera gumioptikája is egyfajta látásmód: azzal, hogy közelhozzuk egy kép bizonyos részletét, minden mást kizárunk. Jól láttam ezt a moszkvai puccs idején. A város alapvetően nyugodt volt. A nyugati tévénező viszont egy égő tank képét látta, és nem tudta, hogy kétszáz méterrel odébb nyugodtan állnak sorban az emberek, mert éppen tököt hoztak a boltba.

A modern francia történésziskola nagy vívmánya volt, hogy tágította a történelmi források körét. Korábban a történelem lapjait a királyok és háborúk történetei töltötték ki. Marc Bloch és mások azt is kutatták, hogy milyenek voltak a gabonaárak, milyen volt az időjárás. A történelmet a maga végtelen gazdagsá-

gában, összetettségében próbálták bemutatni. A fejlődés iránya manapság épp ellentétes: váratlanul bekövetkező drámai eseményeket, égő tankokat látunk – de nem tudjuk, mi történik ezen események közelében.

(*Globalni wieśniacy*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Weronika Kostyrko, „Książki” nr 10, a „Gazeta Wyborcza” melléklete, 1997, nr 232.)

Az én szakmai közegem, a külföldi tudósítók világa nemcsak a történelem alakulásának valóságos folyamatával foglalkozik, hanem a többi médium viselkedését is figyelembe veszi. Mindenki egyszerre igyekszik Moszkvába vagy a Perzsa-öbölbe. Amikor például Ruandában háború volt, Afrikában más fontos események is zajlottak, amelyekről a világ nem szerzett tudomást, mert ott nem voltak tudósítók.

Miért utazott mindenki éppen Ruandába?

A televíziós stábok nem mennek Angolába, ahol húsz éve zajlik a nem túl látványos háború, nem mennek Dél-Szudánba, ahova nehéz eljutni. Ruanda könnyen elérhető, mindenki ott akar hát lenni, ahol egy tragikus, de „fotogén” tömeges apokalipszis zajlik.

A média Ruandában kettős kelepcebe került. Először is, évek óta csökken az érdeklődés a harmadik világ, benne Afrika iránt. Kevés a szakértő, így aztán azt küldik Ruandába, aki éppen kéznél van. Másodsor, egy ilyen apokalipszis felszabadítja a nyugati társadalmak számára nélkülözhetetlen humanitárius ösztönök mechanizmusát. Ontják hát ránk tömegével a drasztikus felvételeket, mutogatják a halott anya mellett sírdogáló kisgyereket. Csakhogy a néző hosszú távon nehezen viseli, ha a világ egyazon pontjáról érkeznek borzalmas tudósítások. Ezért tűnt el a kolerajárvány három nap alatt a menekülttáborokból – legalábbis a nyugati televíziókban.

Csakhogy, ha nem volna ott a televízió, a ruandai mészárlásról csak nagyon kevesen szereznének tudomást.

Képzelnék csak el: ugyanabban a tévés hírműsorban négy tudósítót látunk. Egyikük Zairéből, a ruandai menekültek ottani táborából jelentkezik. Húsz másodperc múlva Szaratovban vagyunk, ahol éppen egy veszélyes bűnözőt fogtak el. Aztán máris jön Banglades – egy jogegyenlőségért harcoló író nő távozik a bíróságról –, majd Los Angelesből tudósít valaki a Simpson-ügyről. Lakásunkban egyetlen perc alatt a világ négy tájáról kapunk képeket. Érvényét veszti képzeletünk egyik része – a tér. Azt, ami különféle napszakokban vagy éjszaka zajlott, történt, mi ugyanabban az órában, este hétkor látjuk, vagyis érvényét veszttette az idő is. Az embernek komoly gondot jelent, hogy miként lehet mindezt elrendezni, hol lehet elhelyezni?

(uo.)

Amikor Henry Morton Stanley Kongóba utazott, egy éven át ismerkedett az országgal, aztán egy éven át írt. Ő volt az egyetlen médium. Mindez alig száz évvel ezelőtt volt! Manapság minden információt egész csapat ember állít elő. Világra vonatkozó tudásunk egyre inkább kollektív tudássá válik. A médiumok sokaságát megsokszorozza a közlők sokasága. Úgy vélem, hogy

olyan világ felé tartunk, amelyben szinte minden – a könyvek, a film is – kollektív termék lesz.

Anonim alkotás esetén eltűnik a felelősség kérdése, elmélyül az általános posztmodern relativizálás. Mivel pedig az ember nem élhet ilyen világban, a relativizálás reakciójaként megjelenik a nacionalizmus, a rasszizmus, a fundamentalizmus. Az ember elviselhetetlennek érzi, ha mindenféle határoktól megfosztják.

(uo.)

A média fejlődése felvetette az erkölcs egyik fő kérdését, nevezetesen az igazság és hazugság kérdését. A középkorban a levél volt a kommunikáció eszköze. Ha a levélíró hazudott, meghatározott személyt csapott be. Később Hitler negyvenmillió embert csaphatott be, Sztálin kétszázmilliót. Ma a nagy tévéhálózatok némely programját milliárd néző látja. Ha egy ilyen programban hazudnak, az milliárdszorosra növekszik. Ezzel a visszaélés súlya is összehasonlíthatatlanul nagyobb lesz. Ezért olyan fontos a világban zajló demokratizálódási folyamatok sikere. Csak a demokrácia képes ugyanis korlátozni a hazugság működési területét.

(uo.)

A külföldi tudósító munkája a szerkesztőségi rövidítések és vágások következtében egyre kevésbé látható. Hozzájárul ehhez még a fogyasztói szemlélet, a modern kor filozófiája is. A fogyasztói szemlélet nyugalmat, kellemes közérzetet, elégedettséget követel. El kell tehát hallgatni, minimumra kell redukálni mindent, ami megzavarja ezt a képet. A lehető legkevesebb konfliktust szabad csak bemutatni. Pedig a világban mintegy hetven konfliktus létezik, köztük néhány „elfelejtett háború”. Az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy ezek zajlanak. Óriási a különbség a között, amit a tudósító be akar mutatni, és munkája gyümölcse között, amelyet elolvasnak, meghallgatnak vagy megnéznek az emberek.

Másfelől viszont fellép a brutalizálás, a közlések egyre sokkalóbbak. A CNN a nyolcvanas években óriási sikert aratott azzal, hogy élőben közvetített drámai jeleneteket a világ különböző sarkaiából. A legjobb példa erre a Perzsa-öböl-beli háború.

Nagyon sajátos eljárás volt, hogy a háborút látványosságként mutatták be, de ez tökéletesen illeszkedik a fogyasztói szemlélet filozófiájába. A háború olyan bemutatása, amely nem zavar bennünket vacsora vagy löncs közben. Esztétikussá tesznek olyan eseményt, amely a valóságban véres és kegyetlen.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Gyakran találkozom fiatal riporterekkel. Nagyon ambiciózus, olvasott, lelkes fiatalok ezek. Csupán az a kérdés, hogy a körülmények lehetővé teszik-e, hogy kiemelkedő riporterekké váljanak, lesz-e erre módjuk?

Talán kételkednek szakmai jövőjüket illetően?

Igen, félnek. A tömegtájékoztató rádiókban olyan emberekre van szükség, akik meg tudnak nyomni egy gombot, hogy a megfelelő zene szólaljon meg, időről időre pedig reklám következzen. Ehhez nem kell újságírónak lenni. Ahhoz viszont, hogy valaki jó riportot írjon, amely megmagyarázza, hogy mi zajlik a

világban, vagy kommentárt írjon arról, hogyan kell értelmezni egy adott eseményt, ahhoz újságírónak kell lenni. Az igényes újságírás – például az irodalmi riport – az irodalom területére tolódott át. A médiában már nincs számára hely.

A tömegmédiá egyre inkább a szórakoztatóipar részévé fog válni. Az angol nyelvben, amely a leggyorsabban reagál ezekre a változásokra, létezik a *media industrial complex* fogalma, amely analóg a hidegháború idején a korszak „gerincoszlopát” jelentő *military industrial complex* fogalmával.

Csak hogy a hidegháború véget ért, a fegyverkezés már nem annyira fontos, a világ legfőbb iparágává a szórakoztató- és a tömegtájékoztató ipar vált, amelyek egyre jobban összefonódnak.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

Az újságokban egyre kevesebb helyet foglalnak el a külföldi tudósítások, túlsúlyban vannak a helyi és regionális információk. Paradox helyzetben élünk. Egyfelől globális faluvá válunk, korlátlan mennyiségű adattal rendelkezünk a világról, másfelől viszont az embereket egyre kevésbé érdekli az, ami határaikon kívül zajlik. Lehet, hogy az emberi elme nem képes átfogni az egész világot; az ember mindközönségesen eltaszítja magától azokat az információkat, amelyek nem érintik őt közvetlenül.

(*Piórem i kamerq*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Sandro Scabello, „Corriere della Sera”, 1999. 06. 11., utánközlés: „Forum” 1999, nr 26.)

Túlzó az a gyakori megállapítás, hogy „az egész világ a médián csüng”. Még ha elfogadjuk is, hogy az olyan fontos eseményt, mint amilyen egy olimpia megnyitója, kétmilliárd ember néz végig, ez még mindig csak az emberiség egyharmadát jelenti. Még a nagy jelentőségű, világra szóló események tévés közvetítésének nézőserege sem nagyobb, mint bolygónk lakóinak tíz-húsz százaléka. Ez persze sok, de semmiképpen sem az „egész világ”. A valóságban ugyanis emberek százmilliói élnek úgy, hogy semmiféle vagy csak igen szórványos kapcsolatuk van a médiával. Legutóbb magam is számos olyan afrikai településen laktam, ahol nem volt sem televízió, sem rádió, sem újság. Az egész Malawi Köztársaságban egyetlen újság jelenik meg, Libériában kettő, az is nagyon gyatra. Televízió egyáltalán nincs arrafelé. A világ sok országában a televízió csak napi kettő-négy órában ad műsort. Ázsia jelentős területein – például Szibériában, Kazahsztánban vagy Mongóliában –, ha vannak is tévéállomások, az emberek tulajdonában lévő vevőkészülékek olyan ócskák, hogy nem lehet velük fogni az adásokat. Emlékszem, hogy például Brezsnyev idejében Szibéria jelentős részén nem zavarták a rádióadásokat, mivel úgysem volt az embereknek olyan készülékük, amelyen nyugati állomásokat foghattak volna. Az emberiség jelentős része él tehát a média hatósugarán kívül, s ezek az emberek nem aggódnak amiatt, hogy a média manipulálja-e őket, hogy a túlságosan drasztikus sorozatok agresszívvá teszik-e a gyermekeiket.

Egyébként is, a világ számos országában, például Afrikában vagy Dél-Amerikában, a televíziót *ex definitione* kizárólag a szórakozás, a kellemes időtöltés forrásának tekintik, ezért elsősorban bárókban, éttermekben, vendéglőkben he-

lyeznek el vevőkészülékeket. Az emberek betérnek a bárba egy italra, s mellékesen oda-odapillantanak a kis képernyőre is. Eszükbe sem jut, hogy a televíziótól valami komoly dolgot várjanak el, hogy ez a médium neveljen, információt nyújtson vagy a világ jelenségeit magyarázza, ahogyan akkor sem számítunk ilyesmire, amikor cirkuszba megyünk.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, I. fentebb!)

Megváltozott a nagy médiahálózatok harmadik világhoz fűződő viszonya. Ezek a médiumok egyre inkább a fejlett társadalmakra összpontosítják figyelmüket. Ha tudósítanak is a harmadik világból, főleg olyankor teszik, ha ott valamilyen mézszárlásra kerül sor – mint például Ruandában –, ha valami nagyon rossz, nagyon drámai esemény történik. Nem tudósítanak a hétköznapi, valóságos életről. És nem az újságírók változtak meg, ők azt teszik, amire utasítják őket. A médiafőnökök parancsolnak, akik nem látnak ebben üzletet. A probléma lényege az, hogy a média a „felszínre” összpontosít, a jelenségek „mélyét” viszont teljesen figyelmen kívül hagyja.

(*Jak z polskiego dziennikarza stał się pan międzynarodowym pisarzem?*, Ryszard Kapuściński-val beszélget Robert Manne, „Quadrant” 1995, nr 12.)

Az ön Afrikáról készült albumának képeit nézegettük, és megdöbbenett bennünket az, hogy mennyire különbözik az ön által bemutatott kép attól, amelyhez hozzászoktunk. Az ön Afrikája derűs, mosolygós, egyetlen felvételt leszámítva nem látunk benne szenvedést, éhezést. Mi az igazság arról a világról? Csupán az album kedvéért válogatott ilyen felvételeket, vagy valóban ilyennek látja Afrikát?

Ilyennek látom, itt azonban megint alapproblémát érintünk. A fényképezőgép optikája természeténél fogva deformál. Az objektív mindig szelektál, a valóság valamely kiragadott részletét mutatja, amely a nagyítás mechanizmusa révén kelti egységes egész kép benyomását. A néző meg van róla győződve, hogy az egész ottani világ ilyen. Ez is azt példázza, hogy az információkkal teli világban lehetséges egyúttal teljes dezinformációt folytatni. Igaz, hogy Afrika szegény, de az ottani világ is normális világ. Van persze néhány tragikus pontja, ahol borzalmas dolgok történnek. A médiumok ezekre koncentrálnak, s ezzel hamis képet festenek az egész kontinensről. Az én fotóalbumom a média deformáló magatartásával vitatkozik.

(*Zawód: dziennikarz*, I. fentebb!)

Magánál a forradalomnál jobban érdekel az, ami a forradalom előtt történt, a frontnál jobban érdekel az, ami a frontvonal mögött zajlik, a háborúnál jobban az, ami a háború után fog történni. Bemutathatunk még egy újabb felfordulást, még egy puccsot, lázadást, még egy látványos eseményt, de ezek mind ismétlődnek, és semmire sem adnak választ; mélyebbre kell nyúlnunk, a kiváltó okokhoz, azok pedig a kultúrában rejlenek. Le kell mérülni a folyó medrébe. Hogyan lehet másként, ha nem a kultúrával megmagyarázni azt a tényt, hogy napjainkban az egyes afrikai országok eltérő szinten állnak, pedig azonos helyzetből indultak? A kultúra inkább a minden-

napi életben nyilvánul meg, mintsem a forradalmi változásokban, ezért kell a kultúrára figyelni.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 /nem publikált interjú/.)

A közönyt, sőt arroganciát elsősorban a hatalmas amerikai tévéhálózatok politikájához kötném, olyanokéhoz, mint az ABC, a CBS, a CNN. Ezek mellett ugyan léteznek szakfolyóiratok (*Foreign Affairs, Foreign Policy, Harper's*), amelyek a harmadik világ problematikáját objektív módon kezelik, csak hogy hatókörük korlátozott. A nagy médiaközpontok az információt mint árut kezelik, nem pedig mint az igazság hordozóját. Ennek következtében a harmadik világ képe erőteljesen deformált: vagy teljesen mellőzik a térség országainak bemutatását, vagy – ami sokkal kártékonyabb taktika – a legsötétebb színekben ábrázolják a harmadik világot. Így kapjuk aztán a szokásos, poklot idéző információkat: Bangladesben mindig árvíz van; Afganisztánban állandóan pusztítják a buddhista sztúpákat; Ruandában a lakosság folyamatos mészárlása zajlik; Pakisztánban büntetlenül folyik a drogkereskedelem stb. Az ily módon preparált információk befogadója annak az illúzióknak az áldozatává válik, hogy ő maga tökéletes világban, egy új utópiában él, amelyet mindenfelől ellenséges erők vesznek körül. A harmadik világban veszélyforrást lát. Védekezőreflex alakul ki benne: „El kell határolódnom ettől a bűnöző világtól – gondolja –, miért kellene segítenem vagy fizetnem ezeknek a banditáknak? Lássanak végre munkához azok az emberek, szövetkezzenek egymással, kapcsolódjanak az internethez, vegyenek maguknak mobiltelefont, hagyják abba végre a belháborúkat, a gyanús üzleteléseket”. Ezen a ponton újabb illúzióval találkozunk: a műszaki fejlődés nem vezet automatikusan sem a jóléthez (mit kezdhetnének az emberek az internettel, ha egyszer nincs áramuk?), sem a nyugati megoldások bevezetéséhez. A modernizáció ugyanakkor a fundamentalizmust, az „antiwesternizációt” is szolgálhatja. (Elsőként talán Nagy Péter cár politikája igazolta ezt a feltevést, ő ugyanis a holland és angol haditechnikát arra használta fel, hogy megerősítse saját egyeduralmát.)

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, l. fentebb!)

A Nyugat védekezik, óvja állampolgárait mindentől, ami nem nyugati. Ha megnézzük, milyenek a világból érkező tudósítások a nyugati médiában, észrevehetjük, hogy azt, ami nem nyugati, veszélyként értelmezik. Keletről a maffia fenyeget. Délről a fundamentalisták fenyegetnek. Afrikából azok az őrült afrikaiak, akik kölcsönösen gyilkolják egymást. Ázsiából és Dél-Amerikából a kábítószerek-kereskedők. Minden, ami nem nyugat-európai, veszélyt jelent.

(*Pisze pan od czterdziestu lat...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Anders Bodegard, ford. Dorota Ines Nowak, „Brick” 1995, nr 51.)

A világgal kapcsolatos tudás egyre inkább a média kezébe megy át. Az átlagember annyit tud, amennyit az amerikai televízió megmutat neki. Az összes többi televízió, a mienket is beleértve, az amerikai tévéktől veszi az anyagot, az

amerikai tévét tartja mintának. Annyit tudunk a világról, amennyit a három nagy amerikai tévéhálózat akar, hogy tudjunk. Nem alkalmaznak cenzúrát, ahogyan azt a kommunista időkben megtapasztaltuk, hanem manipulálnak. Az igazságtól való eltérés nem direkt hazugság, hanem a hazugság igazságként történő elfogadása.

Mi hát az alapja ennek a manipulációnak?

A témaválasztás. Csak bizonyos dolgokat mutatnak be, s azokat is abnormális arányban. Itt van például a szegénység. Ha a televíziót nézzük, jogosan gondolhatjuk azt, hogy a világ legfőbb gondja a terrorizmus, a különféle fundamentalisták, a drogkereskedelem és mindenféle szervezett bűnözés. Ez pedig nem igaz. A világ legfőbb gondja az, hogy az emberiség kétharmad része szegénységben, az éhínség szélén tengődik ezen állapot megváltozásának esélye nélkül. Régebben a világ Nyugatra és Keletre, demokráciákra és totalitarizmusokra oszlott. Napjainkban szegényekre és gazdagokra osztható. És ez a különbség növekszik. Úgy lépünk a XXI. századba, mint az emberiség nagyon megosztott családja. A világ kétszázhatvannyolc lakójának annyi a vagyona, mint az emberiség felének együttesen. Ezt nem tudjuk megváltoztatni. Túlságosan hatékony erők munkálkodnak azon, hogy ez a felosztás megmaradjon, sőt, elmélyüljön. Ezt azonban nem tudjuk meg a híradókból. A manipulálás lényege az, hogy a szegénység problémáját az egzotikum szintjére süllyeszti. Vannak speciális csatornák, mint a Discovery, a Travel, vagyis turisztikai csatornák – ide szorult a szegénység kérdése. „Ha a Bahámákra utazol, találkozhatasz szegény faluval”. A szegénység turisztikai látványosság lett.

Mi lesz a sorsa ilyen körülmények között az újságíró szakmának?

Borzalmas változásokon megy át. Az újságírás nagyon felelősségteljes hivatás volt, magas szintű képzettséget, tudást, érettséget követelt. Valamikor a nagy újságírók híres emberek voltak, mindenki ismerte a nevüket, köztudott volt, hogy kit és mit képviselnek személyükben.

(*Manipulacja zamiast cenzury*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jolanta Kryswata, „Dziennik Bałtycki” 1999, nr 18.)

A XXI. század elején az embereknek az a benyomásuk, hogy háborúk szagatta világban kénytelenek élni. Pedig ez nem így van. Az emberiség kilencvenkilenc százaléka jól vagy rosszul – inkább rosszul, mint jól –, de békés körülmények között él. A fegyveres konfliktusok színhelyei bolygónk kicsiny pontjai. Van belőlük tucatnyi vagy néhány tucatnyi, de ezek csak pontok. Nekünk azonban, akik a világot a háborús góccokra koncentráló média prizmáján keresztül szemléljük, az a benyomásunk, hogy mindenütt háború van, mindenütt halál és pusztulás leselkedik ránk. Az ember nagyon könnyen befolyásolható, a média szuggesztív ereje pedig óriási.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, „Newsweek” 2001, nr 16/17.)

A manipuláció egy másik fajtája a tudatos manipuláció. Manapság a média csak akkor hajlandó egy adott eseményről beszélni, amikor úgy érzi, képes arra, hogy rávilágítson az okokra, és minden kérdésre megfelelő választ adjon. A ko-

szovói krízis például nyolc évig húzódik, de csak akkor kezdenek róla beszélni, amikor döntés születik a probléma megoldását illetően. Nem létezik információ, ha nincs kész válasz az esemény okaira vonatkozó kérdésre.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A médiumok egyébként egyáltalán nem abban érdekeltek, hogy a valóságot mutassák – sokkal inkább a kölcsönös versengésben érdekeltek. Egy televíziós csatorna vagy egy újság nem engedheti meg magának, hogy kihagyjon egy hírt, amelyet közvetlen konkurense közölt. Ennek pedig az a vége, hogy a médiumok nem annyira a valós életet, mint inkább konkurenseiket figyelik.

A mai médiumok csoportba verődve mozognak, mint a birkanyáj. Nem képesek arra, hogy önállóan, másoktól függetlenül lépjenek. Ezért aztán mindenütt ugyanazokat a beszámolókat, ugyanazokat a híreket halljuk, olvassuk. Nézzük például a Perzsa-öbölben zajló háborút! Kétszáz tévéstáb sereglett össze ugyanazon a helyen. Ugyanebben az időben számos jelentős, sőt, kulcsfontosságú dolog történt a világ más részein, mindez azonban nem látszott fontosnak, senki nem tudósított ezekről az eseményekről, mert mindenki a Perzsa-öbölben tartózkodott. A nagy televíziós hálózatoknak ugyanis nem az a céljuk, hogy a világ állapotáról adjanak hírt, hanem az, hogy elkerüljék a vereséget a többi hálózattal folytatott versengésben. Ha pedig mindjárt ezután történik valami újabb esemény, mindannyian átrohannak az új régióba, együtt lesznek ugyanazon a helyszínen, és nem lesz idejük arra, hogy máshonnan tudósítsanak. Az átlagember pedig ilyen hírek alapján alakítja ki a világ helyzetére vonatkozó nézeteit.

(uo.)

Nem lehet megfékezni a negatív jelenségeket, például az érzelmekkel való visszaélést. Az újságíró belép annak az anyának a lakásába, aki épp elvesztette a fiát, és arról faggatja az asszonyt, hogy hogyan érzi magát. A kamera objektívje mint egy hiéna, lesi a könnyeket, a kétségbeesést kifejező gesztusokat. Nincsenek itt aggályok, morális fékek. És nincs ez elől menekvés, mert a konkurencia mechanizmusa piaci mechanizmus, a piaci mechanizmus pedig a demokrácia alapja. Nem ismerünk semmiféle jobb rendszert, mint a piac, a demokrácia, a konkurencia. Ezek vezetnek oda, hogy ha valaki – például egy újságíró – nem hajlandó bizonyos normák szerint viselkedni, üres helyet hoz létre, ahova máris befurakszik valaki más. Lehet mindezt elítélni, korlátozni, bírálni, de megszüntetni nem tudjuk.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

A lengyel politikai-társadalmi átalakulás időben egybeesett a világban végbeművő médiaforradalommal. A médiaosztály – gyakran használják napjainkban ezt a fogalmat –, amely a mi berendezkedésünkben új szociológiai és kulturális jelenségnek számít, óriásira nőtt. Az újságírás, amely korábban eléggé exkluzív hivatás volt, tömeges foglalkozássá vált. Ezrével szippantott fel a média olyan

embereket, akiknek nincs semmiféle tapasztalatuk, szakmai – s ami nagyon fontos –, erkölcsi felkészültségük.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

A média színvonala tökéletesen tükrözi a kultúra helyzetét, annak megosztottságát magas- és tömegkultúrára. Vannak komoly lapok, rádióadók, tévéprogramok, amelyekben megőrződött a régi stílusú újságírói felelősségtudat. Csak-hogy ezek jelentik természetesen a kisebbséget. A médiumok többsége manapság ugyanis a bolygóméretekben is dinamikusan fejlődő szolgáltató világ része. Ezért nem szabad elfelejtenünk, hogy más az újságíró, és megint más a médiamunkás. A lengyel nyelvben, sajnos, nem létezik ez a különbségtétel. Az angol nyelv viszont nagyon pontosan definiálja a különbséget. Létezik a *journalist* fogalma és mellette a *media worker* fogalma, amelyet senki sem kever össze az újságíróval. Lehet valaki *journalist*, aki egyáltalán nem *media worker*. És fordítva. A *media worker* ma például bemondó a tévéhíradóban, holnap kormányzóvivő, holnapután tözsdeügynök, aztán gyárigazgató valamely óriás olajcégnél. Benne ez a munka nem kapcsolódik össze semmiféle társadalmi vagy erkölcsi kötelezettséggel. Az a dolga, hogy árut adjon el, mint mindenki, aki a fejlett társadalmakban óriásivá duzzadt, s egyre növekvő szolgáltató szektorban dolgozik.

Ezért olyan nehéz beszélnünk az újságírásról és a médiáról általánosságban. Vannak a világon nagyszerű újságok, olyanok, mint a *Le Mond*, az *El País*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, az *Independent* vagy a *New York Times*. Ezek igényes lapok, objektív és elmélyült képet közvetítenek a világról. Ugyanez a helyzet a televíziókkal is: a BBC és az Arte kiváló tévécsatornák, amelyek ugyancsak részei a médiavilágnak. Ezek mellett azonban ott van a tömegtermelést végző média, amely a szórakoztató kultúrához tartozik, és semmi köze a tényszerű információhoz és tudáshoz.

Lengyelországban még mindig a média előtti korszak szabályai szerint élünk, és olyan emberektől, akiknek sem megfelelő képesítésük, sem ilyenfajta ambíciójuk nincs, mégis azt követeljük, hogy tartsanak be olyan alapelveket, amelyek nem az ő alapelveik, mert nem is lehetnek azok. Sehol a világon nem követelik meg egy *media workertől*, hogy világra szóló eseményeket kommentáljon vagy tudományos igényű magyarázatot adjon egy jelenségről. Az általa megtermelt áru látványos voltát kéri rajta számon. Ezek annak a médiavilágnak a szabályai, amelyben – jóllehet, még magunk sem tudjuk – már benne élünk, amelynek részei vagyunk. A médiumokban nem fognak kizárólag Lipman, Wańkiewicz, Pruszyński formátumú újságírók dolgozni, de nekik is helyet kell biztosítani.

(uo.)

Mennyire kemény a lengyel sajtó?

Nincs már a világon kemény sajtó. A média már nem a mindenkori rendszer ellenzéke. Régebben a sajtó leleplezett dolgokat, eltökélten harcolt valamiért. Mára megváltozott a médiumok helyzete. Megfeneklettek a hatalom mellett, már nem tiltakoznak, nem kérdőjeleznek meg alapelveket.

(uo.)

Mostanság elég meglátogatni egy nagy tévéállomás valamelyik szerkesztőségét: az ember luxuspalotába lép, ahol márványburkolatok és tükrök között szuperelegáns hoszteszek kísérik a csöndes folyosókon. Ezek azok a helyek, ahova átköltözött a valódi hatalom az államelnöki palotákból és a kormányépületekből. Mert a hatalom azé, aki kezében tartja a tévéstúdiót, tágabb értelemben a médiát általában. Ezt igazolják azok a véres harcok, amelyeket az utóbbi években vívtak a hatalomért Bukarestben, Tbilisziben, Vilniusban és Bakuban. A lázadók mindenütt a televízió épületét akarták megszerezni, nem pedig a kormány épületét, a parlamentet vagy az államelnök irodáját.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, I. fentebb!)

Az újságírás már nem életstílus, hanem a pénzkereset egyik módja. Ez persze nem jelenti azt, hogy annak a formának, amelyet én művelek, el kell tűnnie. Egyszerűen csak arról van szó, hogy többé már nem tömeges jelenség, már csak szabadúszók művelik.

(*Reporter na czótnie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Zbigniew Górnjak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

A harminc-negyven évvel ezelőtti riportokban, amikor még nem volt televízió, a dolgok felszínét írták le, külső megjelenésüket, azt, amit ma a tévé képernyőjén láthatunk. Az irodalomnak akkor van esélye arra, hogy együtt éljen a televízióval, ha meg tudja magyarázni, el tudja mélyíteni a képet.

(*Gränsövergang*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Kjell Albin Abrahamson, [in:] K. A. Abrahamson, *Polen diamant i askan [Lengyelország, gyémánt a hamuban]*, Stockholm 1997.)

Szerencsére létezik még a komoly riport, és meg is védi magát. Ugyanúgy, mint a jó irodalom. Fennmarad, függetlenül attól, mekkora mennyiségű krimivel vagy émelyítő ponyvaregénnyel árasztanak el bennünket.

(*Wybrałem reportaż*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, nr 99.)

Egy médiakutató az újságírókat az ókori vallások papjaihoz hasonlította. A médiának ma valóban óriási hatalma van: bárkit felemelhet, de tönkre is tehet, kiátkozhat a társadalomból. Mindez különleges felelősséget ró az újságíróra. És számos újságíró meg is felel ennek a kihívásnak. Hangoosan ki kell ezt mondani, hogy szembehelyezkedjünk azzal a nézettel, miszerint a média nem más, mint hatalmas szemétdomb. Ez a nézet egyszerűen hamis.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

Mi, tudósítók a legfontosabb dolgokra, az adott probléma lényegére koncentrálnak, a televízió ezzel szemben a műszaki kérdésekre. Mi vitatkozunk, hipotéziseket állítunk fel, forgatókönyveket alkotunk. A tévések a világitás, a hangoztatás, a konnectorok, a vezetékek, a kamera szállítása, a filmek elküldése miatt idegeskednek. Mi aláírjuk a szövegeinket, felelősséget vállalunk azért, amit leír-

tunk, azok a felvételek viszont, amelyeket a CNN közvetít, hatvan szűrőn mentek át. Ugyan mi marad az operatőrök által küldött anyagból?

Őn azt állítja, hogy a videokamerák hatására a history helyét a story foglalja el. Milyen hatással van ez az információra?

Borzalmas hatással. Nincs jövő, nem létezik a múlt, minden a mai nappal kezdődik, minden esemény légüres térben lóg.

(Piórem i kamera, l. fentebb!)

Napjaink médiája olyan, mint az iskolai falitábla – letörlik, újra teleírják, aztán megint tisztára törlik. A folytonosságnak ez a hiánya oda vezet, hogy a múlt nem történelemmé, hanem azonnal régészetté válik. Minden esemény azonnal megkövült formát vesz fel, amellyel már nincs semmiféle érzelmi kapcsolatunk. Korunk emberének nagy gyengesége, nagy szerencsétlensége ez – nem tud gyökeret verni a történelemben, mert a múlt eseményei eltűnnek a tudatából.

(Kapuściński Ryszard, Dwa światy, l. fentebb!)

A szeptember 11-ei támadás után olyan embereket kerestek, akik megbízható elemzéseket tudtak volna elvégezni, és kiderült, hogy kevés ilyen ember van. Szinte egyáltalán nincsenek iszlámhoz értő publicisták. Pedig hát a keresztény és az iszlám civilizáció több mint ezernégyszáz éve él egymás mellett! Ennek ellenére senki sem képes kompetens módon megmagyarázni az embereknek, hogy az iszlám terrorista irányzat egyáltalán nem új jelenség, hiszen még a kereszties háborúk idején jött létre. Az első ilyen szekta 1090-ben alakult. Vagyis ez a hagyomány már kilencszáz éves, a médiában mégis úgy mutatják be, mint egyedülálló, sajátos jelenséget.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Bobiński és Marek Sarjusz-Wolski, „Unia i Polska” 2001, nr 18.)

Az újságíró-képzés gyengesége az egész világon abból fakad, hogy az oktatási intézményekben elsősorban technikát és technológiát tanítanak a hallgatóknak. A szakmához szükséges etikai felkészítést teljesen figyelmen kívül hagyják. Pedig az újságírónak gyakran azonnal, egy perc alatt kell erkölcsi döntést hoznia, például olyankor, ha élőben készít interjút vagy riportot. Az ilyesmi villámgyors reagálást, vagyis tökéletes erkölcsi felkészültséget követel.

McLuhan gondolatmenetét követve azt mondhatjuk, hogy napjainkban a lényeg a *messenger*, nem pedig a *message*, vagyis az oktatás a tájékoztatási eszközökre koncentrál a tájékoztatás – annak értelme, értékei, erkölcsi kontextusa – helyett. Megtanítják, hogyan kell egy adásporcba vagy húsz gépelt sorba sűríteni egy tájékoztató anyagot, de nem beszélnek az anyag tartalmáról. Nem az a fontos, hogy mit adunk el, hanem hogy miként adjuk el.

(Zawód: dziennikarz, l. fentebb!)

Semmiféle konszernnek, semmiféle autógyárak vagy olajcégek nem hoznak akkora hasznot, mint az információ-kereskedelem. Ez ma a legjövődélmezőbb üzlet. És mi lett ennek a következménye? Míg korábban az újságok, tévé- vagy rádióadók vezetői szerkesztő urak, megszállott újságírók voltak, akik harcoltak

valamiért, addig manapság közönséges üzletemberek a főnökök. Semmi közülük semmiféle újságíráshoz, s nem is akarják, hogy legyen! Az információ azok kezéből, akik az igazságért harcoltak, átkerült olyan üzletemberek kezébe, akik nem azzal törődnek, hogy az információ fontos, igaz vagy értékes legyen, hanem azzal, hogy látványos legyen. Ma az információnak szépen csomagolt áruknak kell lennie, hogy könnyen el lehessen adni. Az, hogy az igazság helyett a vonzó külső lett a fő kritérium, óriási kulturális forradalmat jelent, amelynek mindannyian tanúi és résztvevői, gyakran áldozatai vagyunk. A főnök nem azt kérdezi, hogy igaz-e valami, hanem, hogy el lehet-e adni, hoz-e magával reklámmot, mert ő abból él. Ezek a nagy médiumok elvonják a figyelmünket a lényeges dolgokról, és a technikai kérdések felé irányítják. Ki tud gyorsabban, színesebben, ki felszínesebben vagy képletesebben írni, kinek van műholdas, közvetlen tudósítása, és kinek csak utánközlése? Egyszóval, ki hagy kevesebb időt a közönségnek a gondolkodásra.

(Manipulacja zamiast cenzury, l. fentebb!)

Negyven vagy ötven évvel ezelőtt egy fiatal újságíró odamehetett a főnökéhez bizonyos szakmai kérdésekkel: megkérdezhetette tőle, hogyan kell valamit megírni, hogyan kell rádiós vagy televíziós riportot készíteni. És a főnök, aki rendszerint az illető idősebb kollégája volt, elmondta saját tapasztalatait, és hasznos tanácsokkal szolgált. Próbáljon meg most odamenni valaki Turner úr-hoz, aki életében nem volt újságíró egy percig sem, aki általában ritkán olvas újságot vagy néz televíziót – nem fog tudni adni semmiféle tanácsot, mert halvány fogalma sincs arról, mi a mi munkánk lényege. Az ő célja és legfőbb szabálya nem a mi szakmánk tökéletesítése, hanem a minél nagyobb haszon.

Az ilyen személyek számára mások, az egyszerű emberek létének átélése se nem fontos, se nem szükséges. Pozíciójuk alapja nem az újságírói tapasztalat, hanem az a képesség, hogy minél több pénzt keressenek.

(Ismaeli continua a navigare, l. fentebb!)

Mivel képzeletünk nem képes lépést tartani újításainkkal, paradox helyzet alakult ki. Óriási mennyiségű adattal rendelkezünk, amelyek semmiféle kulturális környezetben nem funkcionálnak. Egy európai azt az információt kapja például, hogy Loméban az államfőt megfosztották hatalmától. Fogalma sincs, hogy ez mit jelent. Jó hír-e ez vagy rossz. Azt sem tudja, mire kell neki ez az információ. Csak arra jó, hogy zavart okozzon a fejében. A mi gondunk ezért nem is annyira az adatok sokasága, hanem az, hogy esélyünk sincs ezek feldolgozására.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, l. fentebb!)

Az átlagos tévénező még azt is kierőszakolja, hogy milyen legyen a tájékoztatás módja – az ő ízlése szerint készülnek a programok, ezért egyre rövidebbek, egyszerűbbek. Ehhez még újságíróra sincs szükség. Ha manapság történik a világban valami váratlan dolog, katasztrófa, szerencsétlenség, a nagy tévéállomások embereket küldenek a helyszínre, akik videokazettákat vásárolnak a helybéliektől. Ma már az egész világ tele van kamerákkal. A társadalmak ezért beleful-

ladnak az információkba. S míg korábban a cenzúra az információ hiányát jelentette, addig ma információfölslegre utal. Képzeletünk nem tud megbirkózni a tényeknek ekkora tömegével, nehezen meghatározható információk zaj keletkeznek. Az átlagember nem képes szelektálni, nem képes a tényeket rangsorolni.

Ezért aztán egy Wembleyben rúgott gólnak ugyanakkora a súlya, mint a zairei megszárlásnak?

Abszolúte! És ez nagyon veszélyes jelenség. Az információs invázió tovább tart, a veszély növekszik, s egyelőre még nem dolgoztunk ki semmiféle védekező mechanizmusokat, amelyek hatékonyak volnának.

Megállítja-e egyszer valami ezt az információs forradalmat?

Nem tudom, tényleg nem tudom. A trend egyelőre negatív, az egészet elemezhetjük, leírhatjuk, de orvosságot rá nem találunk. Mindehhez még egy másik jelenség is társul. Nevezetesen, ahogyan valamikor létezett a kommunista párt központi bizottsága, úgy most alakulóban van az információ „központi bizottsága”. Növekszik a különféle nagy médiahálózatok koncentrációja, egyre több információ található egyre kevesebb kézben. Világosan látszik a tendencia: a nagytőke az információs források felvásárlására, a kommunikációs hálózatok összekapcsolására törekszik.

(Reporter na czótnie, l. fentebb!)

Ma már szinte lehetetlenség olyan anyaghoz jutni, amely nincs meg a Reuternak.

Igen, ez nagyon tipikus, és a kommunista időket idézi. Akkoriban hasonló volt nálunk is a helyzet. Néha előfordult, hogy Afrikában elsőként jutottam hozzá valamilyen érdekes anyaghoz, még mielőtt a szovjet hírügynökség, a TASZSZ megkapta volna. Egy alkalommal – 1963-ban, a zanzibári forradalom idején – én voltam az egyetlen, akinek sikerült a szigetre jutnia. Én voltam a világ egyetlen újságírója, akinek közvetlen információja volt az eseményekről. Az egész anyagot elküldtem Varsóba. A mi hírügynökségünk, a PAP volt az első, amely hozzájutott ezekhez az információkhoz, de nem adta le, mivel a TASZSZ tudósítója szintén ott volt Nairoiban, ám neki nem sikerült a szigetre jutnia. Annyira elkeseredtem, hogy végül magam kerestem meg a TASZSZ tudósítóját, és megmondtam neki, mit írjon. Megírta, elküldte Moszkvába, másnap a PAP is leadta a sajtónak az én anyagomat.

Mi a teendő az ilyen véleménymonopólium esetén?

Itt tulajdonképpen két problémáról beszélhetünk: részben az információs források hatalmas centralizációjáról, részben pedig a szerkesztőségek főnökeinek óvatosságáról, hogy azt ne mondjam, opportunizmusáról. Minthogy válogathatnak, szívesebben közölnek nagy hírügynökségektől, mintsem független újságíróktól származó anyagokat, márpedig ezek általában jelentősen különböznek egymástól.

Az 1991-es Perzsa-öböl-beli háborúig talán egyetlen korábbi nemzetközi esemény sem vált akkora médiaérdeklődés tárgyává, s mégis milyen gyatra eredményt, milyen kevés információt eredményezett ez az érdeklődés.

Nem akartam odautazni. Tisztában voltam ugyanis azzal, hogy annak az egésznek semmi köze az újságíráshoz. Propaganda volt az egész, klasszikusan

ellenőrzött propaganda-mechanizmus. Az egyetlen hírforrást az amerikai hadsereg kommunikációi jelentették. A kuvaiti háború alatt az újságírás átalakult az amerikai hadsereg főhadiszállása számára dolgozó propagandaosztaggá.

És mi a véleménye a szómáliai invázióról és az onnan küldött tudósításokról, amelyeket a legnagyobb nézettségű időpontokban közvetítettek?

Pontosan ugyanez. Ha az újságírókat megfosztják attól a lehetőségtől, hogy saját információkat szerezzen, az újságírás többé nem az, ami, hanem a hadvezetés hivatalos hírcsatornája, azzal a különbséggel, hogy a híreket nem maga a bázis, hanem egy riportter közli. Ugyanez történt az amerikai invázió idején Grenadán, majd megismétlődött Haitin. Az újságíró szárnyaszegetté válik, ha megfosztják az önálló munka lehetőségétől. Számomra ez a határa annak, amit újságírói hivatásnak nevezünk, és minden alkalommal visszautasítom az ilyen típusú munkát.

(Gränsövergang, I. fentebb!)

Az internet világsikere mintha válasz akarna lenni a televízió globalizációjára. Aki nem akarja azt nézni, amit mindenki néz, privát kapcsolatokat keres internetes úton. A globális komputerhálózatok tehát mintegy a média privatizálására törekszenek. Csak-hogy az internetezés egyúttal azt is jelenti, hogy töméntelen mennyiségű információs szemét között mozgunk.

A kulturális párbeszéd mindig a kiművelt elmék, az elmélyült gondolkodás, a koncentráció, a csönd párbeszéde volt. Ha mindenki egyszerre kezd beszélni, ahogyan az az interneten történik, a beszéd vásári szintre süllyed. Hiszen a mindennapi kapcsolatokban az emberek többségének általában nincs semmiféle különleges mondandója. Ez nekünk, riportereknek elemi tapasztalatunk: amikor egy riporthoz úgynevezett egyszerű emberekkel folytatott beszélgetések során keresünk anyagot, később, a szerkesztéskor kiderül, hogy az összegyűjtött anyag kilencven százalékának nincs különösebb értéke.

(Plemienna planeta, I. fentebb!)

A kommunikációban, az információközlésben zajló technológiai forradalom annyira új jelenség, hogy egyelőre még csak el vagyunk tőle ragadtatva. Még csak ott tartunk, hogy gyönyörködünk az új játékokban, amely óriási lehetőségeket nyit meg előttünk. Azon viszont még nem volt időnk elgondolkodni, hogy mire is jó ez az egész, milyen tartalmakat kellene közvetíteniük ezeknek a rendkívüli eszközöknek. Hiszen ez csak egy újabb, a civilizáció által létrehozott szerzőszám. Mint a kés – lehet vele kenyeret vágni, de gyilkolni is. Minden technikai forradalom megköveteli az emberektől, hogy képzeletüket helyes mederbe tereljék. Ez pedig mindig hosszú folyamat.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, I. fentebb!)

A hagyományos emberi képzelet és érzékenység korlátozott területre terjedt ki. Az ember sok száz, sok ezer, sok tízezer éven át úgy tekintett magára, mint egy adott törzs, adott társadalom, adott vallás tagjára, a Föld valamely pontjának lakójára. Ezek voltak szellemi hazája központjai, tartóoszlopai. Ezeknek a központoknak a megléte alakította ki képzeletünket, érzékenységünket. Az apá-

ban a család központját, a vezérben a nemzet központját, az egyházban a hit központját láttuk. Ezeknek a központoknak a megléte formálta világunkat, s tette lehetővé, hogy eligazodjunk abban. Életünk során igyekeztünk ezeknek a központoknak a közelében – fizikai vagy érzelmi közelében – tartózkodni.

Most viszont a technika és a kommunikáció megsokszorozta világunkat. A központok elszaporodtak, s ezzel mindjárt meg is szűntek központok lenni, egyenrangúvá, nehezen rangsorolhatóvá váltak. Az ember áttekinthetetlen, kaotikus, nehezen felismerhető valóságban találta magát. Ez az oka a minket, a XXI. századba lépő emberiséget fenyegető tájékozódási zavarnak, gyakran pedig a relativizmusnak vagy nihilizmusnak.

Ugyanígy összezavarodott a média is, amely, mint mi mindannyian, ugyancsak részt vesz ebben a folyamatban. Mindenekelőtt is megsokszorozódtak a médiumok, és ma már mindenki más-más tévésatornát, rádiót, újságot választhat magának. Ez pedig tudásunk, tapasztalásaink atomizálódásához vezet. Mindenki valami mást tud, valami mást hallott, valami mást látott.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

Tapasztal-e valamiféle jelentős válságot a lengyel médiapiac?

Nem hiszem, hogy a lengyel médiát különleges krízis jellemezné. Állapota a lengyel társadalom állapotát tükrözi. Ha azt mondjuk, hogy egy képviselő nem üti meg a kívánt szintet, jusson eszünkbe, hogy mi választottuk meg őt demokratikus választásokon. Hús a húsunkból, vér a vérünkben. Nincs kire hárítani a felelősséget.

A kiindulóponthoz térünk vissza, iskoláink, egyetemünk állapotához, az egész nevelési folyamathoz. Fel kell nevelnünk egy polgári társadalmat, vagyis olyat, amely tud és akar reagálni. Ha majd tudatos befogadóval lesz dolgunk, aki nem hajlandó ócska tévéprogramokat nézni vagy vacak újságokat olvasni, akkor a vacak adó – minthogy nem kap reklámmegrendeléseket – kénytelen lesz megváltoztatni profilját, különben tönkremegy.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

Szaktáncnak új erők, új elképzelésekre, új képzelőerőre van szüksége, mert az utóbbi időben alapvetően megváltozott a munkánk. Az újságírás óriási elektronikus forradalmat él át. Az új technológiák megkönnyítik tevékenységünket, de nem helyettesítik azt. Szaktánc minden gondja, az értékeink, a mesterségbeli tudásunk változatlan marad. A különféle felfedezések, technikai újítások bizonyára sokat segítenek, de nem helyettesíthetik a munkánkat, odaadásunkat, fejlődésünket, megfigyeléseinket, kutatásainkat.

(*Ismaeli continua a navigare*, I. fentebb!)

Az igazi újságírás intencionális, vagyis célt tűz ki maga elé, és valamiféle változtatásra törekszik. A jó újságírás csakis ilyen lehet. Ha elolvassuk a legjobb újságírók írásait, Mark Twain, Ernest Hemingway, Gabriel García Márquez műveit, világosan látjuk, hogy ők is az intencionális újságírást művelték. Mindegyikük harcol valamiért. Azért ír, hogy valamit elérjen, kiharcoljon.

(uo.)

Ön, ha jól értem, optimista a riporter munka értelmét, célszerűségét illetően. Megváltoztathat-e valamit a riporter munkája? Önt sosem kerítette hatalmába a tehetetlenség érzése?

Közvetlenül megváltoztatni mi semmit sem tudunk, de befolyásolhatjuk a politikusokat, segíthetünk nekik. Azzal, hogy tájékoztatjuk a közvéleményt, közvetve hatást gyakorolhatunk a döntésekre. Klasszikus példaként említhetem itt azt az esetet, amikor az amerikai televízió hatással volt arra, hogy Szomáliában félbeszakadt az amerikai intervenció. Az, hogy a televízió bemutatta, amint egy amerikai pilóta holttestét Szomáliában az utcán vonszolják, akkora sokkot váltott ki, hogy az amerikai társadalom azonnal az intervenció abbahagyását kezdte követelni, s ez meg is történt. A média tehát nagyon fontos szerepet tölthet be. Mi riporterek vagyunk, és nincs semmiféle hatalmunk, sem döntési pozíciónk. A közvélemény formálása révén viszont nagyon pozitív reakciót válthattunk ki. A kétséget kizáróan legjobb médiumok folyton abban érdekeltek, hogy legalább egy részét mutassák be annak, ami történik. Olyan embereket keresnek, akik hajlandók elvállalni az ilyen feladatokat. Ez nagyon fontos. A világ közvéleménye számára, az emberek számára.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, l. fentebb!)

A médiának a társadalmi konfliktusok új térképén betöltött szerepét hallatlanul fontosnak tartom. A médiumok, amelyek egyfajta közvetítővé váltak különféle, egymással harcoló felek között – abban az értelemben, hogy tájékoztattak a felek céljairól és szándékairól –, hozzájárultak ahhoz, hogy számos véres konfliktust sikerült napjainkban elkerülni. A hatvanas években, Che Guevara idején a partizánok és az akkori hatalom között semmiféle kapcsolat nem létezett. Ott konspiráció és nyílt háború volt az első naptól kezdve. Mexikóban viszont – annak ellenére, hogy a zapatista mozgalom 1994-ben Chiapasban fegyveres felkeléssel kezdődött – már néhány nap után megtörtént az első információcsere a hatalom és a lázadók között: a követelések elküldése, a médiában megjelent közlések stb. Itt a média járult hozzá a véres kezdet békés befejezéséhez. És egészen az utolsó pillanatig, vagyis Marcos csapatainak a fővárosba történő bevonulásáig, hibátlanul töltötte be a közvetítő, a mediátor szerepét.

(*Wiosna ludów latynoskich*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Artur Domosławski, „Gazeta Wyborcza” 2001, nr 83.)

A média nagy pozitívuma, hogy legyőzött két olyan akadályt, amellyel az emberiség eddig eredménytelenül birkózott: az időt és a teret. Ez nagy forradalom a Földön élő ember történetében. Az emberiség a szemünk láttára lép át a történelem harmadik korszakába. Az első a törzsi közösségek, majd a nemzeti közösségek korszaka volt, a XX. század kezdetétől beszélhetünk a tömegtársadalom kialakulásáról, s már ugyanennek a századnak a vége felé, a média fejlődésének eredményeként, planetáris társadalommá kezdünk átalakulni.

(*Plemienna planeta*, l. fentebb!)

És mégis, az információ és a média területén végbement óriási fejlődés ellenére, az emberek folyton úgy érzik, hogy összezavarodtak, hogy nem tudnak tájé-

kozódni. Nemrég a libériai polgárháborús fronton jártam. Az egyik partizános-tag parancsnokával üldögéltem egy vályogviskóban. Dokie-nak hívták a parancsnokot. Forró, trópusi éjszaka volt.

– *Where are you from?* – kérdezte egyszer csak Dokie.

– *From Poland* – válaszoltam.

– *Poland, Poland* – ismételte meg Dokie. – *But where is Poland?*

– *Poland is in Europe* – magyaráztam.

– *Europe!* – kiáltotta győzedelmesen. – *This I know. Europe is in China!* – Ám kis idő múlva megint kérdezett: – *But where is China?*

– *Where is China?* – ismételt meg tanácstalanul. Mert Dokie már úgy összezevarrt a maga földrajzával, hogy egy pillanatig valóban ezt akartam neki válaszolni: – „*I am sorry, Dokie, but where China is I really don't know!*”.

Lehetséges-e, hogy Ryszard Kapuściński valaha is abbahagyja a riporterkedést? Vagy a riporter lét sosem ér véget?

Nem gondolok arra, hogy nyugdíjba vonuljak, s ennek nagyon egyszerű oka van. A mi szakmánkban nincs ilyesmi. A riporterkedés az én életformám. Mi több, a világ szemlélésének sajátos módja, ezt a szemléletmódot pedig nem cserélném fel semmi másra.

(Wybrałem reportaż, l. fentebb!)

(V é g e)

Fordította: Szenyán Erzsébet

A folyóderek